

MARIA CZEPE

Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk

ORCID: 0000-0003-0056-2559

ŻYCIORYSY AUTORSTWA JÓZEFA ANDRZEJA GIEROWSKIEGO W *POLSKIM SŁOWNIKU BIOGRAFICZNYM*. CHARAKTERYSTYKA I WYKAZ

BIOGRAPHIES BY JOZEF ANDRZEJ GIEROWSKI IN THE POLISH BIOGRAPHICAL DICTIONARY. CHARACTERISTICS AND LIST

Abstract:

The evaluation of a researcher's life work often does not include, or underestimates, articles written for the Polish Biographical Dictionary. To compensate for this gap, I wish to introduce a short outline of the issues discussed by Józef Andrzej Gierowski in his biographical work, supplemented by a list of the 52 biographies he was author of. This article's aim is to highlighting his contributions to the research of the history of the local and central elites of the Polish-Lithuanian Commonwealth, both by examples and the by listing.

Key words: biographies, Saxon rule in Poland, Tarnogród Confederates, military officers

Słowa kluczowe: biografie, czasy saskie, konfederaci tarnogrodzcy, wojskowi, politycy

Podobnie jak inni uczniowie Władysława Konopczyńskiego, Józef Andrzej Gierowski, najpierw doktor, docent, a w końcu profesor, był silnie zmotywowany do współpracy z narodową biografią, obmyśloną, opracowaną i uruchomioną przez ich mistrza. Pod piórem Gierowskiego powstały 52 biografie dla *Polskiego Słownika Biograficznego*, a współpraca, zaczęta w tomie siódmym datowanym na lata 1948–58, trwała co najmniej 45 lat, z różną intensywnością. Proporcjonalnie najwięcej haseł powstało na początku tej współpracy, gdy redaktorem

naczelnym był jego starszy o 18 lat kolega, również uczeń Konopczyńskiego, Kazimierz Lepszy – w ciągu 7–8 lat napisał Gierowski 22, przeważnie krótkie, biografie. Pierwszą z nich był żywot księdza katolickiego i działacza oświatowego na Śląsku, Jana Gałeczki (1766–1845)¹ – tę biografię powierzono Gierowskiemu niewątpliwie w związku z jego pobytem na Śląsku, na Uniwersytecie Wrocławskim, oraz udziałem w szukaniu śladów polskości w dziejach tej dzielnicy. Ale z tego „klucza” powstała jeszcze tylko jedna biografia, której bohaterem jest Jan Zygmunt Hahn (1634–1742), lekarz śląski, syn pastora kościoła Pokoju w Świdnicy, propagator wodolecznictwa, przez jakiś czas lekarz królewicza Jakuba Sobieskiego. W tym okresie ogłoszono też najwcześniejszy chronologicznie w dorobku autora biogram, życiorys Piotra Jakuba Grodzickiego h. Łada (zm. 1661), posła na sejmy, kasztelana zakroczymskiego, szlachcica mazowieckiego, deputata trybunalskiego i stronnika Jana Kazimierza, wskazujący na nowy nurt zainteresowań badacza, a więc dzieje szlachty mazowieckiej i sejmiku generalnego Mazowsza. Wśród tych 22 raczej krótkich biografii² wyróżniają się rozmiarami i rangą hasła: „Humiecki Stefan (zm. 1736), wojewoda podolski”, „Jabłonowski Jan Stanisław h. Prus III (1669–1731), woj. ruski, pisarz, moralista”, „Kalinowski Marcin h. Kalinowa (zm. 1738), regimentarz, kasztelan kamieniecki” oraz „Kampenhausen Jan Joachim h. własnego (ok. 1680–1742), generał major, autor dzieł z dziedziny wojskowości”, pochodzący ze szwedzkich Inflant, który w 1708 roku dostał się do polskiej niewoli, a potem wstąpił do wojska polskiego. Zdecydowaną większość stanowią bohaterowie żyjący pod koniec XVII i odchodzący w pierwszej połowie XVIII wieku, sprawujący w różnych okresach życia funkcje w wojsku i zaangażowani w konfederację tarnogrodzką (10 osób, w tym tylko jeden przeciwnik tej konfederacji).

Po śmierci Lepszego kierowanie *Słownikiem* przejął w 1964 roku Emanuel Mateusz Rostworowski, kolega i rówieśnik, który również cenił współpracę z Józefem Andrzejem Gierowskim i wciągnął go do grona osób oceniających i wspierających poczynania redakcji, nazywanego wówczas komitetem redakcyjnym, a obecnie, od tomu XX (1975), Radą Naukową³. Współpraca przyniosła w ciągu szesnastu lat 29 życiorysów autorstwa Gierowskiego. Wobec stopniowego poszerzania rozmiarów publikowanych haseł i wyższych wymagań Rostworowskiego jako nowego redaktora naczelnego, zmierzającego do pełniejszego udokumentowania haseł, współpraca przyniosła więcej obszernych, bardziej szczegółowych biografii. Niektóre z nich tworzą fascynujące duety – na przykład życiorysy dwóch osób, które stoczyły ze sobą walkę „o duszę” królewicza Fryderyka Augusta, a więc Józefa Mikołaja Kosa (Kossa) (1680–1717), wojewody inflanckiego, wychowawcy młodego Wettyna pracującego nad pozyskaniem królewskiego syna dla katolicyzmu, oraz matki przyszłego Augusta III, Krystyny

¹ Na końcu umieszczam spis haseł z opisem bibliograficznym.

² Liczba w pewnym sensie szacunkowa; trudno ustalić, które biogramy redagował Lepszy, a właściwie wyřeczająca go w czasie sprawowania funkcji rektora UJ dr Helena z Waniczów Wereszycska, a które już objął swą redaktorską pieczę Emanuel Rostworowski.

³ Udział Józefa Andrzeja Gierowskiego uwidoczniiony został od tomu XI wydanego z datą 1964–1965 i trwał do jego ostatnich lat.

Eberhardyny (1670–1727), margrabianki Brandenburg-Bayereuth, niekochanej żony króla Augusta II, wrogiej katolickiej Rzeczypospolitej⁴, gorliwej luteranki, która wszystkimi siłami próbowała utrzymać syna przy wierze ewangelicko-augsburskiej. Inny, może jeszcze bardziej niezwykły duet tworzą życiorysy dwóch hetmanów kozackich: Filipa Orlika (1672–1742), napisany przez Gierowskiego, oraz Grzegorza Orlika, jego syna, opracowany przez Rostworowskiego. Ta mała monografia starszego z Orlików⁵ w przejmujący sposób pokazuje jakże nieobce nam dziś dylematy przedstawiciela narodu, już wtedy nieraz nazywanego ukraińskim, dla którego i wtedy było za ciasno na europejskiej mapie. Autor miał wielkie zrozumienie i sympatię dla tych kresowych wojowników walczących o swój naród, o swoją tożsamość.

Większość postaci wprowadzonych przez Józefa Andrzeja Gierowskiego na karty PSB to wojownicy, przynajmniej we wczesnym okresie życia, z czasem przedzierzgnięci w nieco bardziej statecznych posłów i senatorów. Obok wspomnianych Kampenhausena i Kalinowskiego wyróżniają się wśród nich Jerzy Hondorff (XVIII w.), generał major wojsk koronnych w służbie Augusta II, potem stronnik hetmana Józefa Potockiego⁶ i z jego ramienia komendant twierdzy stanisławowskiej, potem lwowskiej, oraz Wilhelm Mier, zwolennik Sasów, organizator regimentu gwardii konnej (tzw. mirowskiej) i budowniczy koszar⁷, który jednak w 1733 poparł Leszczyńskiego. Samych konfederatów tarnogrodzkich bądź ich przeciwników umieścił w *Słowniku* ponad dwudziestu, łącznie z obszernym i ważkim życiorysem przywódcy tej konfederacji, Stanisława Ledóchowskiego h. Szaława (ok. 1666–1725)⁸. Odzwierciedla to wieloletnią pracę nad dziejami tej konfederacji, której owocem jest także monografia *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością* (Wrocław 1953) oraz wiele rozproszonych artykułów umieszczonych w większości w zbiorze *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie* (Kraków 2008), lecz niezwieńczonych oczekiwaną syntezą. Znacznie mniejsze okazało się pokłosie badań nad sejmikiem generalnym księstwa mazowieckiego⁹, bowiem tylko trzech znalazło się działaczy samorządowych i sejmowych z Mazowsza: Godlewski, Grodzicki i Łoski. Dla precyzji trzeba wspomnieć o dwóch reprezentantach województwa płockiego – Jaroszewskich. Inni posłowie, marszałkowie i deputaci, których postaci upamiętnił Gierowski, reprezentowali w zasadzie całą Rzeczpospolitą, choć najliczniej Wielkopolskę z Pomorzem i Kujawami (dziewięć osób), Ruś (sześć osób) i Ukrainę (w tym Podole i Wołyń, Kijowskie (siedem osób). Znaleźli się trzej reprezentanci Inflant i Kurlandii, cztery nazwiska z Litwy, niewielu z Małopolski, w tym ważne postaci trojga Lubomirskich. Ale bohaterowie zaangażowani w działalność parlamentarną, używani przez monarchów i przez władze konfederackie

⁴ Nigdy nie była w Rzeczypospolitej i nie koronowano jej na królową Polski.

⁵ T. XXIV, 1979.

⁶ Hondorff był także wysłannikiem hetmana do rozmów z carycą Anną Iwanowną

⁷ Do dziś śladem tych obiektów jest Hala Mirowska w Warszawie.

⁸ T. XVI, 1971.

⁹ Józef A. Gierowski, *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza* (Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1948).

także do rokowań i rozmów z dowódcami wojsk stacjonujących i walczących w Rzeczypospolitej, uczestniczący w rozgraniczeniach i sądach pogranicznych z sąsiednimi państwami, również cieszyli się zainteresowaniem Autora. Nieraz te nazwiska pokrywają się z zaszeregowanymi w tym tekście do wojskowych czy działaczy sejmikowych¹⁰, więc wspomnę o dwóch nietypowych: o Adamie Łączyńskim, który w początkach XVIII wieku przeszedł na służbę cara Piotra I i w dalszych latach służył jego następcom w rokowaniach dyplomatycznych, głównie z cesarstwem austriackim, oraz o Włochu z pochodzenia, Piotrze Lamarze h. własnego (zm. po 1739), kliencie hetmana Adama Sieniawskiego, który dzięki znajomości języków tureckiego i tatarskiego oraz kontaktom na Krymie wysyłany był do Imperium Osmańskiego i Chanatu Krymskiego¹¹. Dyplomacją parali się także duchowni, których biografie sporządził Gierowski dla PSB (ogółem siedmiu duchownych), w tym Stanisław Hozjusz, Józef Karp i kardynał biskup krakowski Jan Lipski¹² – jego życiorys należy z pewnością do wyróżniających się z tej liczby, a Autor poświęcił wiele uwagi jego sylwetce politycznej i roli w państwie.

Skoro wspominamy o osobach przyobleczonych w suknie, to warto przypomnieć, że trzy damy zostały uwiecznione piórem Autora. Obok wspomnianej Krysztyny Eberhardyny, żony Augusta II, trafiły do *Słownika* jeszcze dwie inne, bliskie władcom: siostrzenica królowej Marysienki Sobieskiej Joanna Jabłonowska z domu de Béthune, oraz metresa Augusta II, Marianna z Bielińskich *primo voto* Denhoffowa, *secundo voto* Lubomirska, której wdziękom ulegał też król-antykról Stanisław Leszczyński. Do tego grona „royalsów” trafili także mężowie tych pań¹³. Dwóm historykom zechciał Józef Andrzej Gierowski oddać na łamach PSB sprawiedliwość: jednemu ze swoich mistrzów i starszych kolegów, Kazimierzowi Piwarskiemu, profesorowi UJ, rektorowi Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie i Uniwersytetu w Poznaniu, oraz tak zwanemu Erazmowi Otwinowskiemu. Przyjął że prawdopodobnym autorem *Dziejów pod panowaniem Augusta II* był Franciszek Otwinowski h. Gryf (zm. 1745), starościc szczerczowski. Budując życiorys na tej hipotezie, rozważył także inne, występujące w historiografii koncepcje, umiejętnie filtrując z dzieła prawdopodobne dane biograficzne, a samo dzieło także otrzymało należytą ocenę znawcy epoki. Ostatnim, napisanym już za czasów pełnienia funkcji redaktora naczelnego przez Henryka Markiewicza¹⁴, i niewątpliwie jednym z najwybitniejszych, jest napisany po długiej przerwie, po zakończeniu trudów rektorskich i dydaktycznych, żywot Stanisława Bogusława Leszczyńskiego¹⁵, dwukrotnego króla Polski i księcia Lotaryngii. Warto prześledzić, ile wątków, nierozzerwalnie związanych z dziejami i sytuacją międzynarodową Rzeczypospolitej, zawiera ten biogram oraz z jaką precyzją

¹⁰ Goltz, dwaj Humieccy, Maliński.

¹¹ M.in. w Konstantynopolu przeciwdziałał wpływom Leszczyńskiego u Tatarów.

¹² Pozostali to Gałęczka, Jelowicki, Kos i Łubiński

¹³ Jan Stanisław Jabłonowski i Jerzy Ignacy Lubomirski.

¹⁴ Ogłoszony w t. XLI (2002) życiorys króla Stanisława Leszczyńskiego.

¹⁵ PSB XLI W- Kr. 2002; pełna wersja autorska, bez redakcyjnych „cięć” ukazała się w zbiorze „Na szlakach Rzeczypospolitej...”

i bezstronnością zajął się Autor losami zdeklarowanego rywala i przeciwnika Sasów.

Podsumowując, niedoceniany na ogół wkład biografistyki, zwłaszcza w wydawnictwie zbiorowym, jest w przypadku Józefa Andrzeja Gierowskiego ważkim głosem w historiografii i pomocą dla rozpoczynających kwerendy badaczy. By ułatwić żeglowanie po jego biografistyczno-leksykalnym dorobku w tym niekompletnie zdigitalizowanym wydawnictwie, pozwalam sobie zamieścić listę życiorysów ogłoszonych w poszczególnych tomach:

t. VII, Kraków 1948–1958

Galeczka Jan (1766–1845), ksiądz, działacz oświatowy na Śląsku

t. VIII, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960

Godlewski Krzysztof h. Gozdawa (zm. 1738), działacz szlachecki z Mazowsza, starosta nurski

Goltz (Golcz) Franciszek Joachim (zm. 1717), dyplomata, generał piechoty

Gozeński Władysław h. Nałęcz (pocz. XVIII w.), marszałek związku wojskowego podczas konfederacji tarnogrodzkiej

Granowski Franciszek Hieronim (zm. 1735), generał major wojsk koronnych

Granowski Stanisław (zm. 1726), pułkownik, starosta perejaśławski

Grodzicki Piotr Jakub h. Łada (zm. 1661), poseł na sejmy, kasztelan zakroczyński

t. IX Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961

Hahn Jan Zygmunt (1634–1742), lekarz śląski

Hondorff Jerzy h. Nabram (XVIII w.), generał major wojsk koronnych w służbie Augusta II, 1732 – stolnik inflancki

t. X Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964

Hozjusz Stanisław Józef (1674–1738), biskup inflancki, kamieniecki, poznański

Humiecki Józef h. Junosza (zm. 1765), kasztelan kamieniecki

Humiecki Stefan (zm. 1736), wojewoda podolski

Jabłonowska Joanna (zm. 1744), wojewodzina ruska, z domu de Bethune

Jabłonowski Aleksander Jan h. Prus III (ok. 1670–1723), chorąży wielki koronny

Jabłonowski Jan Stanisław h. Prus III (1669–1731), wojewoda ruski, pisarz, moralista

t. XI Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965

Jaroszewski Paweł Kazimierz (zm. 1730), starosta płocki, marszałek trybunału

Jaroszewski Paweł Franciszek (zm. 1754), syn Pawła Kazimierza, wielokrotny poseł sejmowy, podkomorzy płocki

Jelowicki Hieronim Maciej h. własnego (1672–1732), sekretarz wielki koronny

Jordan Michał Stefan z Zakliczyna h. Trąby (zm. 1739), wojewoda braclawski

Judycki Antoni h. Radwan odm. (zm. 1729), wielokrotny poseł sejmowy

Kalinowski Marcin h. Kalinowa (zm. 1738), regimentarz, kasztelan kamieniecki

Kamphenausen Jan Joachim h. własnego (ok. 1680–1742), generał major, autor dzieł z dziedziny wojskowości

t. XII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967

Karp Józef Michał h. własnego (ok. 1679–1739), sekretarz wielki litewski, biskup żmudzki

Kczewski Piotr Ernest h. Lewart (zm. 1722), wojewoda malborski

t. XIII Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968

Kocieli Michał Kazimierz h. Pelikan (zm. 1722), podskarbi wielki litewski

Kołudzki Augustyn h. Pomian (zm. 1720), sędzia ziemski inowrocławski, poseł na sejmy, historyk

Konieczpolski Jan Aleksander h. Pobóg (zm. 1719), wojewoda braclawski i sieradzki

t. XIV Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969

Kos (Koss) Jan h. własnego (zm. 1702), wojewoda chełmiński

Kos (Koss) Józef Mikołaj (1680–1717), wojewoda inflancki, wychowawca królewicza Fryderyka Augusta

Kościuszko Adam Kazimierz h. Roch (zm. po 1729), dostojnik kurlandzki

Kotowicz Hrehory Józef h. Korczak (zm. 1724), łowczy Wielkiego Księstwa Litewskiego

t. XV Wrocław–Warszawa–Kraków 1970

Krystyna Eberhardyna (1670–1727), żona Augusta II, króla Polski

t. XVI Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971

Lamar Piotr h. własnego (zm. po 1739), dyplomata

Ledóchowski Franciszek h. Szaława (zm. 1704), kasztelan wołyński

Ledóchowski Stanisław h. Szaława (ok. 1666–1725), marszałek generalny konfederacji tarnogrodzkiej

t. XVII Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972

Lipski Jan Aleksander h. Grabie (1690–1746), podkanclerzy koronny, bp krakowski, kardynał

Lubomirska 1.v. Denhoffowa z Bielińskich Marianna (ok. 1685–1730), metresa Augusta II,

t. XVIII Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973

Lubomirski Jerzy Dominik h. Szreniawa (ok. 1665–1727), wojewoda krakowski

Lubomirski Jerzy Aleksander h. Szreniawa (ok. 1669–1735), wojewoda sandomierski

Lubomirski Jerzy Ignacy h. Szreniawa (1687–1753), chorąży koronny

Łąciszewski (Łayszczewski) Mikołaj h. Prawdzic, konsyliarz konfederacji tarnogrodzkiej

Łączyński Ludwik Kazimierz h. Nałęcz (ok. 1680–1751), dyplomata rosyjski

Łoski Piotr Franciszek Alojzy h. Brodzic, działacz sejmowy, poeta

Łubiński Kazimierz h. Pomian (1652–1719), biskup krakowski

t. XIX Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974

Maliński (Jelo–Maliński) Stefan h. Pietyrog (zm. Przed 1758), regimentarz wojsk koronnych, starosta nowogrodzki

t. XX Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975

Mielżyński Walenty Franciszek h. Nowina (1682–1738), kasztelan śremski, działacz szlachecki

Mier Wilhelm h. własnego (zm. 1758), generał major wojsk koronnych, kasztelan słoński

t. XXIV Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979

Orlik Filip h. Nowina (1672–1742), hetman kozacki

Otwinowski Franciszek h. Gryf (zm. 1745), prawdopodobny autor *Dziejów pod panowaniem Augusta II*

t. XXVI Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981

Piawski Kazimierz Józef (1903–1968), historyk

t. XLI Warszawa–Kraków 2002

Stanisław Bogusław Leszczyński h. Wieniawa (1677–1766), król Polski, książę Lotaryngii

BIBLIOGRAFIA:

Gierowski, Józef Andrzej. *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1948.